

JUGOSLOVENSKO–SOVJETSKI SUKOB 1948
SZERK.: PETAR KOČAVENDA–DOKO TRIPKOVIĆ
(Jugoszláv–szovjet konfliktus 1948)
Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1999. 326 p.

A jugoszláv szocialista korszak legmeghatározóbb eseménye a Szovjetunióval való szakítás volt. Az 1948-ban kitört konfliktus, különösen a Tájékoztató Iroda (Kominform, Informbiro) határozata váratlanul érte nemcsak Jugoszlávia vezetőit, hanem az egész világot. A jugoszláv történetírás az események okait a Szovjetunió és Sztálin hegemon törekvéseiben látta, mind a nemzetközi kapcsolatok, mind pedig a pártközi viszonyok terén. A konfliktus kitörésének 50. évfordulója alkalmából a belgrádi Modern Kori Történeti Intézet 1998 októberében konferenciát rendezett, melyen az előadók ismét nekirugaszkodtak – gyaníthatóan nem utoljára –, hogy számba vegyék az ellentétek okait, valamint következményeit. 26 előadás szövegét adja közre a következő évben megjelent tanulmánykötet. A tanulmányok széles mezőt ölelnek fel: a diplomáciatörténettől a gazdasági hatások és a kulturális életben bekövetkezett változások elemzésén át a személyes sorsok bemutatásáig. Az írások terjedelmi okokból kifolyólag gyakran tézisszerűek, részletesebb tájékozódás a megadott irodalom és a szerzők egyéb munkái alapján lehetséges.

Ranko Petković tanulmányában a konfliktus következményeit veszi számba. 1948-ban Jugoszlávia kiszakadt a keleti blokkból. A Szovjetunióval szembeni ellenállásnak köszönhetően több állam szemében erkölcsi győztesnek számított, és ezt jól ki tudta használni a külpolitikában. Polgárai életszínvonala magasabb lett, mint a többi szocialista országban élő embereké. A jugoszláv emberek több szabadságot is élveztek (pl. az utazás lehetősége és a szabad külföldi munkavállalás). A Szovjetunióval való szakítás után az ország továbbra is szocialista maradt, vezetői semmit sem tettek a tényleges demokratizálásért, sőt kezdetben az állam elnyomó rendszerét erősítették: kiépítették például az internálótáborok rendszerét. Miért nem lett Jugoszlávia a nyugati világ része, miért nem került sor demokratizálódásra és a polgárok érdekeit szolgáló gazdasági fejlődésre – teszi fel a kérdést a szerző. A válasz: sem a kommunista párt hatalmi monopóliuma által megszabott belső feltételek, sem a korabeli, bipoláris nemzetközi politikai rendszer nem tette ezt lehetővé.

Sava Živanov írásában felhívja a figyelmet arra, hogy az utóbbi években megnyiták a levéltárak, és fontos dokumentumkötetek is megjelentek. Az eseményekre vonatkozó korábbi konstrukciókat dokumentumokkal igazolt, tényekkel adatolt magyarázatok válthatják fel. A konfliktus kirobbanásához többek között az vezetett, hogy 1947 közepén a Szovjetunió politikájában fordulat következett be: Moszkva Nyugat-ellenes politikába kezdett, és homogenizálni akarta a szocialista tábor. Többé már nem fogadta el a szocializmus építésének különböző útjait. Az egységet gyengítő, „bűnös pártnak” a JKP-t jelölték ki, melynek vezetői – Moszkva véleménye szerint – túlzottan önállóak és magabiztosak voltak, ezenkívül vezető szerepet igényeltek a Balkánon (ld. Balkán-federációs elképzelések, a jugoszláv–albán viszony,

melynek keretében Jugoszlávia ugyanolyan befolyásra törekedett Albániában, mint a Szovjetunió Kelet-Európában). A JKP vezetői nem hallgattak a kritikára, ellenálltak a szovjet nyomásnak. A konfliktus után fordulat állt be Jugoszlávia kül- és belpolitikájában. Kialakították az öngazgató szocializmus rendszerét, amely az ellenállás példájával együtt ösztönzően hatott egynémely szocialista pártban az antisztálinista irányzat képviselőire. Visszatekintve az elmúlt 50 évre – vonja meg a mérleget a szerző –, az öngazgató elmélet sok utópikus elemet tartalmazott, mivel a társadalmi és gazdasági elképzelések összeegyeztethetetlenek voltak.

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó cikkek nagy része a balkáni viszonyokat mutatja be. *Novica Veljanovski* a jugoszláv–bolgár kapcsolatokat tekinti át 1945–53 között. A kapcsolatok 1944–47-ben a Kominform-határozatig fejlődtek, majd azután a mélypontra zuhantak. A párizsi békekonferencián Jugoszlávia elállt kártérítési követelésétől, és a görög területi követelésekkel szemben támogatta Bulgáriát. Bulgária viszont módosított álláspontján a két állam közti feszültség forrásában, a makedón kérdésben. Elismerte a makedónok nemzeti létét, majd a kommunista párt központi bizottságának XX. plénumán úgy döntöttek, hogy Pirini-Makedóniának kulturális autonómiát kell adni. (Ekkor már zajlottak a tárgyalások a balkáni federációról.) A szovjet–jugoszláv konfliktus kitörése után Bulgáriának a Szovjetuniót kellett követnie. Tito, a korábbi barát a pártfórumokon teljesen új megvilágítást kapott. Ilyen körülmények között – állapítja meg a skopjei szerző – a pirini makedónok önrendelkezésének ma is aktuális kérdése lekerült a napirendről.

Milan Ristović a 11 ezer Jugoszláviába menekült görög gyermek sorsát kíséri figyelemmel. A párt- és állami kapcsolatok romlása nagyban megnehezítette a család egyesítéseket. *Dorde Borozan* cikke szerint Albánia a jugoszláv–szovjet szakítás után elérkezettnek látta az időt, hogy Sztálin segítségével megvalósítsa régi célját, Koszovó Albániához csatolását, s ennek érdekében propagandakampányba kezdett.

A diplomáciatoréneti tanulmányok között – már csak magyar vonatkozásai miatt is – meg kell említeni *Ljubodrag Dimić* írását az 1953–56 közötti jugoszláv–szovjet viszonyról. Alcíme: Közeledés, kibékülés, családós tömören értékeli az eseményeket. Sztálin halála után sor került a szovjet külpolitika „kritikus revíziójára”, melynek alapját az jelentette, hogy a szocialista tábor megerősítését, egyben tartását és a szovjet hegemonia biztosítását a jugoszláv kérdés pozitív megoldásával lehet elősegíteni. A jugoszláv hajlandóságot a közeledésre av váltotta ki, hogy a nyugati államok segélyeikért cserében racionálisabb gazdálkodást, gazdasági reformokat követeltek, de a jugoszláv vezetést tartott a nagyobb nyugati befolyástól, és lavírozni kezdett (ennek egyik megnyilvánulása a Török- és Görögországgal kötött Balkán-paktum 1953-ban). A jugoszláv–szovjet kibékülés titkos levelezéssel kezdődött, majd Hruscsov és Tito találkozóival folytatódott. Hruscsovban már az a meggyőződés támadt, hogy Jugoszlávia kész együttműködni a szocialista országokkal, sőt a szovjet vezetés úgy döntött, a JKP-t is bevonja a táboron belüli politikai játszmákba. A közeledés mértékét végső soron a magyar kérdés tette próbára 1956-ban. Hruscsov és Tito sok tekintetben hasonló, de részben különböző véleményt képviselt a nyári-ősi eseményekkel kapcsolatban. A szovjet intervenció elfogadása a brioni találkozón egyértelműen Hruscsov sikerét jelentette. Hruscsov méltán gondolta: elérte a szocialista országok egységét, Magyarországot a táboron belül tartották, s majd idővel Jugoszlávia is kénytelen lesz bemasírozni. A szovjet tankok budapesti megjelenése után Broznak írt levelében örömmel állapította meg: „... minden úgy történt, ahogy a legutolsó találkozáson megállapodtunk. (...) Mindez kifejezi egységünket és igazi törekvésünket, hogy a két állam erősítse kommunista kapcsolatait.” A meleg kommunista üdvözletre Tito a katonai intervenció elítélésével válaszolt, és kérte, tegyék lehetővé, hogy Nagy Imre Jugoszláviába távozhasson. Végső soron nagy volt a családós mindkét részről.

Közismert tény, hogy a nyugati világ a szocialista tábor fellazítása érdekében gazdasági és katonai segítséget nyújtott Jugoszláviának. A Görögországgal és Törökországgal megkötött Balkán-paktum – hívja fel a figyelmet *Dragan Bogetić* – lehetőséget nyújtott Jugoszláviának, hogy egy esetleges háborús helyzetben együttműködhessen a NATO-val. A nyugati országok a gazdasági segítséget mindig a jugoszláv–szovjet viszonytól tették függővé. 1951–55 között Jugoszlávia gazdasága és hadserege közel hárommilliárd dollárt kapott a különböző országoktól, s ez az összeg nagyobb volt, mint amit Nagy-Britannia (2,8 milliárd), Franciaország (2,4 milliárd), Német- és Olaszország (1,3–1,3 milliárd) kapott 1948–51 között a Marshall-segély keretében. A tanulmányt nem kísérik jegyzetek, így sajnos nem tudjuk, milyen adatokkal dolgozott a szerző.

A személyes, emberi sorsokat bemutató írások közül *Milan Terzić* néhány adalékkal szolgál Tito személyiségéhez. Josip Broz 13 évvel volt fiatalabb Sztálinnál, s ez a generációs különbség is hatással volt életfelfogásukra, kapcsolatukra. Míg például vezetőként Sztálin csak kétszer hagyta el a Szovjetuniót (1943 Teherán, 1946 Potsdam), Tito gyakorta utazott. Tito – mint hivatásos forradalmár – a Komintern égisze, „Sztálin esernyője” alatt vált kommunista vezetővé, magát azonban pragmatikusabbnak tekintette Sztálinnál, majd idővel rugalmas magatartást alakított ki vele szemben. Tito közvetlen vezetőitársai viszont fiatalabbak voltak nála, s így felnéztek rá. Azokat, akik korábban éveket töltöttek emigrációban a Szovjetunióban, Tito legkésőbb 1948-ban eltávolította a vezetésből. 1948 után, a hidegháború időszakában

Tito tekintélye megnőtt a világban, s ezt a lehetőséget ki is használta a jugoszláv vezető hatalmas, személyes külpolitikai ambíciói érdekében, s ennek rendelte alá országa érdekeit is.

Venceslav Glišić tanulmányában megállapítja, hogy a JKP felső vezetésében nem alakult ki szervezett ellenállás a szovjet bírálatok és a Tájékoztató Iroda határozatának elutasítása után. Csak néhány, főleg szovjetunióbeli tapasztalatokkal rendelkező személy fejezte ki ellenvéleményét, őket viszont gyorsan kizárták a pártvezetésből, egyes esetekben magából a pártból is, és általában kevésbé fontos, állami tisztséget kaptak. A legismertebb eltávolított vezetőknek azonban más „eredendő bűnük” is volt. Andrija Hebrang, aki 1946-tól pártból való kizárásáig nem vett részt a PB munkájában, segítette 1928-ban Titót a zágrábi pártszervezet élére, majd 1943-ban a Horvát Kommunista Párt KB titkára lett, de Tito úgy vélte, horvát nacionalista irányt követ, ezért 1944-ben Belgrádba rendelte. Ettől kezdve ipari miniszter. Szovjetunióbeli látogatása után (1945) Titóban az az érzés támadt. Sztálin inkább bízik Hebrangban, mint benne, ezért megkezdődik Hebrang háttérbe szorítása. Sretan Žujović, aki 1948. április 12-én egyedül lépett fel a PB-ülésen azzal, hogy ne küldjenek élesen elutasító levelet Moszkvába, hanem ismerjék el a hibákat, az 1930-as évek végén az emigrációban a sztálini tisztogatás előtti jugoszláv pártvezető, Milan Gorkić táborához tartozott. Annak ellenére, hogy a felszabadító harcban bizonyított, kiemelkedő szervezőkészségét, csak kevésbé fajsúlyos állami pozíciókat kapott (közlekedési, majd pénzügyminiszter). 1948 májusában, „mivel nagy károkat okozott a szocializmus építésében és a jugoszláv egységnek”, Hebranggal együtt kizárták a pártból, és letartóztatták. Két és fél évig vizsgálati fogságban tartották, elzárva minden információtól. 1950 végén lelkiileg összeomlott, és beismerte hibáit. Ő legalább életben maradt, s később gazdasági kutatóintézetet vezetett, nem úgy, mint Hebrang, aki a börtönben ismeretlen körülmények között elhunyt. Radoljub Čolaković, a bosznia-hercegovinai központi bizottság titkára maga mellé állította a tagköztársaság pártvezetését, amely úgy döntött, elküldi képviselőit a Kominform bucaresti tanácskozására. Čolakovićot és a boszniai pártvezetést azonban „megdolgozták”, így elálltak a tervüktől. Čolaković pártvonalról a szövetségi kultuszminiszteri székbe került.

Egyéni sorsot mutat be *Ivan Matović* előadása is. Arso Jovanović, a királyi hadsereg egykori tábornoka (1907–1948) életét, aki 1941-ben a partizánok oldalára állt, és fontos katonai-diplomáciai feladatokat látott el. 1945 január-februárjában többek között tárgyalt Sztálinnal is újabb jugoszláv egységek felállításáról. 1946-ban Moszkvába, a magasabb parancsnokok iskolájába, a Vorosilov-akadémiára küldték. A szovjet–jugoszláv szakítás után hazarendelték, és a később létrehozandó katonai akadémia parancsnokává nevezték ki. Hazatérte után kiállt amellett, hogy Jugoszláviának részt kellene vennie a bucaresti Kominform-ülésen. továbbra is hangsúlyozta a Szovjetunió katonai segítségének fontosságát a világháborúban, valamint élesen bírálta a jugoszláv hadsereg állapotát. 1948 augusztusában eltűnt otthonából, majd augusztus 18-án az a hír jelent meg róla a sajtóban, hogy augusztus 11-én illegális határátlépés közben életét veszítette. Nem ismert, hol temették el. Jovanović minden bizonnyal azokhoz tartozik, akik nyom nélkül, politikai okokból tűntek el.

A Kominform-határozat után egyből megkezdődött a párttagság megfelelő tájékoztatása. A tagság nagy része elfogadta a JKP választát, bizonyos ellenvélemény csak a nagyobb városokban, főleg értelmiségi közegekben volt tapasztalható. *Momčilo Mitrović* tanulmánya szerint „pártellenes magatartás” miatt 1949 tavaszán 4476 főt, a párttagság 0,91%-át zárták ki a pártból. 1954-ig Szerbiában mintegy hater ezer ember ellen fogantatásokkal adminisztratív intézkedést, és 9972 „kominformistát” zártak ki a pártból.

A politikai megtorlás és elkülönítés színtereit, a különböző internáló- és büntetőtáborokat mutatja be *Dragoslav Mihajlović*. A táborok felállítását – Dilas könyve alapján úgy tudjuk – Tito határozta el még 1948 őszén. Az első tábor 1949 júliusában kezdte meg működését, és a táborokat csak 1961-ben zárták be. A táborok zöme a tengeri szigeteken helyezkedett el. A táborok zártak számát 40–60 ezer közé teszik, míg a politikai okokból letartóztatottak száma ebben az időszakban 200–250 ezer fő lehetett. A cikk bemutatja a táborok életét. Az embertelen körülmények miatt legalább 5–15 ezren vesztették életüket a táborokban. Tito a táborok létét csak epizódnak nevezte az ország életében, a cikk szerzője, aki maga is hosszú ideig volt elítélt, a holokausztal, illetve a gulággal állítja egy sorba. A nagyobb utódállamok közül Horvátországban és Szlovéniában már megtörtént a rehabilitáció, és bizonyos mértékű kárpótlásra is sor került, Szerbiában viszont még nem.

Az ismertetés végére hagyjuk *Predrag J. Marković* tanulmányát, aki Új utak keresése címmel tulajdonképpen a jugoszláv szocialista rendszer összehasonlító értékelését adta. Jugoszlávia közvetlenül a Szovjetunióval történt szakítás után a dogmákhoz nyúlt, és az antisztálinista politikát a legtökéletesebb sztálini módszerekkel hajtotta végre. Csak az 1950-es évektől kezdődött meg a társadalmi liberalizálás, az öngazgatás bevezetése. A kisebb változtatások ellenére a politikai élet meghatározó alapja, a kommunista párt hatalma változatlan maradt, ezen az öngazgatási rendszer sem sokat változtatott. A társadalmi liberalizáció a többi szocialista országhoz képest a szabad utazásban és a külföldi munkavállalás lehetőségében nyilvánult meg. A gazdaságpolitikai liberalizáció is nagyon korlátozott volt, a magánkezdeményezéseket az 1970-es évektől csaknem betiltották. Az 1950-es évek elején bekövetkezett gazdasági fejlődés jobbára a külföldi segélyeknek, befektetéseknek volt köszönhető, de az 1960–80-as

években a külföldi befektetések hatékonysága a portugáliai és törökországi befektetések hatékonyságának csak 70%-át érte el. A jugoszláv vezetés a kultúra terén is engedékenyebbnek mutatkozott, mint a többi szocialista ország kultúrpolitikusai. Ismert ugyan Tito kirohanása a modernizmus ellen, de dogmatikus kultúrpolitika ismételt bevezetésére nem került sor. A kulturális és tudományos szabadság addig terjedhetett, amíg nyíltan nem bírálták a fennálló rendszert és a nemzeti viszonyokat, ezek ugyanis tabutémáknak számítottak. A kulturális és társadalmi liberalizálásra részben presztízsokból került sor, Jugoszlávia önálló, nagyraavagyó külpolitikai koncepcióját szolgálta.

Jugoszláviában – állapítja meg a szerző – politikai, gazdasági tekintetben kelet-európai kommunista rendszer uralkodott, bizonyos módosulásokkal, de ezek csak olyan mértékig terjedtek, hogy nem veszélyeztették a kommunista párt hatalmi monopóliumát. A jugoszláv rendszer sorsa nemigen különbözött a többi kelet-európai szocializmustól: a speciális jugoszláviai ellentétek felszínre törésével az 1990-es évek elején elbukott.

A széles tematikát feldolgozó kötetről örömmel mondhatjuk el: a jugoszláviai történészekben megvan az igény, hogy új témákat vonjanak be a kutatásba, országuk történetét a nemzetközi viszonyokat figyelembe véve, a rendszereket összehasonlítva vizsgálják, és túllépjenek az ideológiai kérdéseken (igaz, előlött már eljárt az idő), a korábbi jugoszláv politika igazolásán, valamint a Szovjetunióval szembeni fellépés mitizálásán. Hasznos kötetet vehet kezébe az olvasó, mivel a jó színvonalon megírt, új ismereteket közlő írások mellett a legújabb kutatások irányait is megismerheti.